

Thomas d'Istria

Stepan Bandera, glorifierad ultranationalist i Ukraina

Le Monde, 9 januari 2023

Den följande artikeln hamnar om hur det kan komma sig att en högerextremistisk, anti-semitisk nationalist som Stepan Bandera inom vissa ukrainska kretsar kunnat få ett stort antal beundrare. Men innan vi överlämnar ordet till artikelförfattaren Thomas d'Istria ska vi här komplettera med en del biografiska och historiska bakgrundsfakta.

I slutet av 1920-talet och i början av 1930-talet genomdrev Stalin en brutal tvångskollektivisering som drabbade Ukraina särskilt hårt (miljontals dog av svält), vilket bidrog till att det fanns ett utspritt hat mot den stalinistiska regimen när Nazityskland invaderade Sovjetunionen. Därför är det inte särskilt förvånande att det i kölvattnet på den nazityska attacken (som till en början var mycket framgångsrik), snabbt växte fram organisationer som såg en chans att ”göra upp med” den gamla regimen och det som den stod för. Detta skedde under nationalistiska och antikommunistiska slagord, och många var också, innan nazisterna visat sitt rätta ansikte, samarbetsvilliga med de nazityska ockupanterna.

En av de mest kända nationalistiska och antikommunistiska ledarna var Stepan Bandera¹, som redan 1927 hade gått med i en militär antikommunistisk organisation och ett par år senare blev medlem i *Organisationen för ukrainska nationalister* (OUN), som verkade både i Polen och Sovjetunionen. Bandera blev snabbt en av de högsta ledarna i OUN.

Under Andra världskriget samarbetade OUN tidvis aktivt med nazisterna, och drev omfattande kampanjer mot judar, polacker och ryssar (med mord och deporteringar). Men i motsats till generalen Andrej Vlasov, som militärt allierade sig med tyskarna (och från 1944 ledde tre divisioner i strider mot Röda Armén), så försökte OUN upprätthålla en viss självständighet gentemot tyskarna. Detta yttrade sig bl a i att OUN-ledningen i början av 1943, med hänvisning till den nazistiska framfarten i Ukraina, beslöt att det var nödvändigt med militära aktioner även mot Nazityskland.

Stepan Bandera (1909-1959)

Men Bandera satt under större delen av kriget i (fram till hösten 1944) i tyskt fångenskap. Efter kriget levde han under flera år underjordiskt i Östtyskland (DDR), men lyckades 1950 fly till Västtyskland, där han i oktober 1959 blev giftmördad (av cyanid).

Det faktum att Bandera har kunnat framställas som först och främst en ukrainsk nationalist, har säkert bidragit till att han fått en viss popularitet även utanför de högerextremistiska kretsarna i dagens Ukraina. För många fungerar han helt enkelt som en symbol för ukrainskt motstånd mot Ryssland.

För mer om Stepan Bandera, se https://sv.wikipedia.org/w/index.php?title=Stepan_Bandera (svenska Wikipedia).

MF

¹ Stepan Bandera föddes 1909 i byn Staryi Uhryniv i Galizien som då tillhörde Österrike (dvs inte dåtidens Ukraina).

Som reaktion på den ryska invasionen ökar populariteten i Ukraina för ultranationalisten som lierade sig med Nazityskland.

I flera år har samma scen upprepats den 1 januari. Den dagen paraderar den ukrainska extremhögern på Kyivs gator för att fira födelsedagen åt Stepan Bandera (1909-1959), 1900-talets synnerligen kontroversielle ukrainske nationalistledare. Men inte 2023: i år var det tyst på Kyivs gator. Undantagslagar råder och i krigstid är alla demonstrationer förbjudna.

Hyllningarna skedde i det tysta, men lyckades ändå ge upphov till en kontrovers med Polen. Polemiken startade sedan Verchovna Rada, Ukrainas parlament på sitt eget sätt firat 114-årsdagen av Stepan Banderas födelse genom att på twitter lägga ut ett foto, där den ukrainske överbefälhavaren Valeri Zaluzjnyj gör tummen upp inför ett porträtt av Bandera. Bilden åtföljdes av en fras tillskriven denne kontroversielle person om att ”den totala och yttersta segern för ukrainsk nationalism inträffar när det ryska imperiet upphört att existera” och några rader om dagens situation, där det hette att ”Stepan Banderas direktiv är välkända för överbefälhavaren”.

Det hela återgavs i israeliska och polska medier och väckte upprörda känslor. Stepan Bandera ledde inte bara den radikala grenen av Ukrainas nationalistiska organisation (OUN), som anklagas för att ha deltagit i Shoah tillsammans med Nazityskland då hundratusentals judar dödades i västra Ukraina. Men Ukrainiska upprorsarmén (UPA), OUN:s väpnade gren som bildades 1942, hålls också ansvarig för att tusentals polacker – mellan 70 000 och 100 000 enligt historikernas bedömningar – dödades i nordvästra Ukraina mellan 1943 och 1944.

I Warszawa förklarade premiärminister Mateusz Morawiecki torrt att hans regering hade ”en ytterst kritisk hållning till all glorifiering eller rent av allt som rör Bandera”. Och efter en diskussion den 2 januari med sin ukrainske motsvarighet raderades budskapet från Verchovna Rada bort från sociala medier.

Diaboliserad och mytomspunnen

Den episoden är bara den senaste av flera. Sedan flera år har skandalerna återkommit i samband med den 1 januari. Sextiofyra år efter sin död förblir Stepan Bandera, antisemit och främlingsfientlig, en personlighet både diaboliserad och mytomspunnen. Även i Ukraina har han länge varit omstridd. ”För en del av Ukraina, särskilt i landets västra delar, är han en hjälte, för andra, framför allt i den ryskspråkiga östra delen, är han en bandit, en kollaboratör med nazisterna”, säger Jaroslav Hrytsak, historiker och kännare av den ukrainska nationalismen.

Enligt denne professor vid katolska universitetet i Lviv har den ryska invasion som Vladimir Putin inledde den 24 februari 2022 i syfte att ”avnazifiera” landet förändrat ukrainarnas syn på Bandera. ”För första gången har majoriteten av befolkningen en positiv syn på Bandera”, säger Hrytsak. Enligt honom beror denna våg av stöd på att ”den historiske personligheten och minnet av honom är två skilda saker. Bandera ses helt och hållet som en symbol för Ukrainas kamp mot Ryssland och som symbol för motståndet mot Sovjet. Det är en direkt följd av kriget, det hade varit omöjligt tidigare”.

Som bevis anger historikern en studie om ”krigets ideologiska markörer” publicerad den 27 april 2022 av det ukrainska opinionsinstitutet Rating. Enligt denna, vars enkäter vittnar om massiv fientligt gentemot ”allt som har med Ryssland att göra” har Stepan Banderas popularitet ökat från 22 procent 2012 till 74 procent idag.

Den ukrainska nationalismens vagga återfinns i väster, i Galizien, i ett område kring regionerna Ternopil, Ivano-Frankivsk och Lviv. Det var där, ett område som under 1900-talet dominerats av utländska makter, som Stepan Bandera växte upp och gjorde sig ett namn. 1929 anslöt han sig till organisationen OUN, som vägrade godta det polska våldet i denna del av

Ukraina. Fem år senare blev han arresterad för inblandning i mordet på den polske inrikesministern Bronislaw Pieracki och dömd till livstids fängelse. Han frigavs i samband med den tyska invasionen i Polen 1939.

Från den stunden inledde OUN ett aktivt samarbete med det nazistiska styret i tron att det skulle gå att bilda ett självständigt Ukraina i samarbete med tyskarna. Den 22 juni 1941, när den tyska armén trängt in i västra Ukraina, utropade OUN-B, Banderas gren av organisationen, tämligen naivt en ukrainsk stat. Problemet var bara att nazisterna planerade att förslava alla slaviska folk. Den nya regeringen blev omedelbart upplöst och Bandera deporterad till koncentrationslägret Sachsenhausen, där han satt inspärrad till slutet av 1944. På sommaren det året återtog de segerrika sovjetiska trupperna västra Ukraina.

Den sovjetiska hemliga polisen, NKVD, ägnade sig då åt massiv repression mot civilbefolkningen, framför allt anhängare till de ukrainska nationalisterna. Nära 153 000 dödades i västra Ukraina, 134 000 arresterades och 203 000 deporterades till andra delar av Sovjetunionen.

Minnesuppdrag

Sedan Ukrainas självständighet 1991 har Bandera och medlemmarna av OUN och UPA i västra Ukraina hyllats för sin kamp mot Sovjetunionen. Bland alla minnesplatser som tillägnats dem återfinns den viktigaste i Stepan Banderas hemby Staryi Uhryniv, 40 kilometer väster om staden Ivano-Frankivsk. Där går det ännu att beskåda det renoverade blå hus där ultranationalistens familj bodde mellan 1906 och 1933 samt den kyrka där hans far, grekisk-ortodox och själv aktiv nationalist, tjänstgjorde.

Där framställs Stepan Bandera som en hjälte i kampen för Ukrainas självständighet och som en martyr dödad av en KGB-agent i München 1959. Maria Krynytna, ansvarig guide på stället, gläder sig fortfarande åt att museet kunnat öppnas igen. Byggnaden stängdes i början av kriget ”i syfte att minska antalet provokationer”, säger hon mystiskt. Hon anser att hon och de övriga anställda har ett minnesuppdrag att uppfylla: ”Vi måste förklara för folk att Stepan Bandera inte är någon fiende, utan att han gav sitt liv för ett självständigt Ukraina.”

Enligt historikern Jaroslav Hrytsak är den ryska propagandan ett av skälen till Banderas växande popularitet sedan kriget började. Från Majdan-revolutionen 2014, annekteringen av Krim och början av kriget i öst går Kremles retorik in för att framställa Ukraina som en fascistisk och nazistisk stat, besatt av kulten av Stepan Bandera, trots att det snarare är 1800-talets ukrainska poeter som är befolkningens favoriter. ”Men det får motsatt effekt”, säger professorn vid katolska universitetet i Lviv. ”När den ryska propagandan behandlar Bandera så negativt börjar befolkningen se positivt på honom. Det är Putin som gjort honom så populär.”

Och faktum är att uppslutningen i Ukraina bakom ultranationalisten förblir ytterst marginell. Hans person har snarast blivit något av en udda symbol. I början av den ryska invasionen döptes de Molotovcocktails som slungades mot angräparna till ”Bandera smoothies”. På TikTok dansar ungdomar till sånger till Banderas ära mixade med elektronisk musik. Det har också lett till en kultur kring honom av udda och spefulla bilder som gjort succé på sociala medier.

Ukrainarna använder sig med ironi av hans namn, som ett sätt att frånta ryssarna kontrollen av den propaganda, som betecknar det ukrainska motståndet som ”banderister”, det namn som historiskt användes om hans anhängare. Det ordval Maryana, en ung flicka i Kyiv som före kriget inte hade minsta intresse för honom, använder är ganska talande: ”De ryska medierna säger att ukrainarna är banderister och att banderisterna åter ryska barn till frukost. Om de tror det är det bara bra. Det viktiga är att de är rädda för oss.”

Ändå härrör myten kring personen inte bara från rysk propaganda. Efter Sovjetunionens fall, efter sekler av utländska makters herravälde, strävade myndigheterna i Ukraina efter att skapa en nationell berättelse skild från den ryska. Den första stenen i detta lades av Viktor Jusjtjenko², president mellan 2005 och 2010, när den Holodomor, ”utrotning genom svält”, som sovjetmakten organiserade mellan 1932 och 1933, då miljontals ukrainare dog, officiellt erkändes som folkmord. Än idag förnekar Moskva att denna avgörande händelse i landets historia var något folkmord.

En annan del av skapandet av en nationell berättelse mot Ryssland, och mycket mer kontroversiell, är rehabiliteringen av företrädare för ukrainsk nationalism. Under sin tid som president lät Viktor Jusjtjenko ”anta ett visst antal lagar av minneskaraktär och ge titeln Ukrainas hjälte till grundarna av den nationalistiska rörelsen i Ukraina som Stepan Bandera och Roman Tjuchevitj, Banderas högra hand inom UPA”, säger Adrien Nonjon, historiker och specialist på den post-sovjetiska extremhögern i Ukraina.

Okunnighet om historien

När Viktor Janukovitj 2010 kom till makten upphävde han genast de lagarna och tog tillbaka nationalistledarnas utnämningar till hjältar. Fyra år senare tvingades han brådstörtat lämna landet under trycket av Majdan-revolutionen.

De blodiga striderna i Donbas kom därefter att ge näring åt en ”en försvarsideologi mot en aggression”, säger Adrien Nonjon. ”Det är orsaken till att Stepan Bandera kommit tillbaka på scenen så till den grad att Petro Porosjenko [president i Ukraina 2014-2019]³ tillät parader till hans ära.” Historikern betonar dock att ”Bandera inte är föremål för någon kult av den ukrainska staten och ingen som president Zelenskyj framhäver idag. Bandera går framför allt att hitta bland ukrainska nationalistiska rörelser som Svoboda eller Högra sektorn med bakgrund i landets västra delar”. Vid senaste parlamentsvalet 2019 gick dessa rörelser inom extremhögern samman i ett nationalistiskt block, som inte fick mer än 2,3 procent av rösterna.

”När man talar om rehabiliteringen av Bandera ligger mycket av ansvaret hos Volodymyr Viatrovytj, nationalistisk historiker och mellan 2015 och 2019 chef för Institutet för nationella minnet”, säger Jaroslav Hrytsak. ”Viatrovytj gjorde mycket för att främja en falsk bild av Bandera. Han och hans vänner, hans kollegor, påstår att Bandera inte hade något att göra med mordet på polacker och judar, vilket inte stämmer. De försöker ge en positiv bild av honom.”

När Volodymyr Zelenskyj kom till makten 2019 avskedade han Viatrovytj. Denne hade också legat bakom lagarna om ”de-kommunistisering” avsedda att eliminera sovjetiska symboler ur det offentliga rummet. Han är nu ledamot av Ukrainas parlament för partiet Europeisk solidaritet, ex-presidenten Porosjenkos parti.

Det hindrar honom inte från att vara mycket aktiv i försvaret av myten kring Bandera. ”Jag tror uppriktigt att alla de lagar som infördes mellan 2014 och 2019 stärkt det ukrainska samhället och dess identitet och bidragit till att ena det och att det kan strida idag”, säger Viatrovytj på terrassen till ett kafé i Lviv. ”Och Bandera”, tillägger han, ”spelar en mycket viktig roll i den ryska propagandan, de tror att han existerar idag också och det som ryssarna är rädda för det använder vi för att försvara oss.”

Per telefon säger Per Anders Rudling, professor i historia vid Lunds universitet, att ”de flesta är okunniga om historien. Om de hade hört talas om vittnesmålen från pogromerna i Lviv eller vad de polacker som överlevde 1943 hade att berätta skulle de inte ta upp det här baneret. Då skulle de inte glorifiera Bandera”.

² Om honom, se svenska Wikipedia: [Viktor Jusjtjenko](#) /MF

³ Wikipedia: [Petro Porosjenko](#)

Översättning: Björn Erik Rosin

Lästips

Taras Bilous: [Självbestämmande och kriget i Ukraina](#) (4 maj 2022)

Fletcher, Gallegos, Rogers: [Ukraina, självbestämmande och den nationella frågan](#) (november 2022)

Daria Saburova: [Frågor om Ukraina](#) (okt. 2022)